

van Tilburg, T.G. (1998). Reciprociteit in intergenerationale relaties van ouderen. In P. W. Huijbers & M. M. van Santvoort (Eds.), *Ouder worden '98*. Utrecht: Nederlands Instituut voor Gerontologie. ISBN 90-70911-39-5

Reciprociteit in intergenerationale relaties van ouderen

34.048

Theo van Tilburg

Vakgroep Methoden en Technieken, Vrije Universiteit Amsterdam

Veel onderzoek heeft zich gericht op de vraag wat de specifieke positie is van kinderen in het relatiernetwerk van ouderen. Het is bekend dat kinderen belangrijk zijn: Ouderen wisselen veel steun met hen uit (Dykstra & Knipscheer, 1995), veel meer dan binnen andere typen relaties (Hanson & Sauer, 1985). In de hiërarchie van steunverleners, zoals deze ontwikkeld is door Cantor (1980), zijn kinderen als tweede gerangschikt, alleen voorafgegaan door de partner.

Een tweede kenmerk van ouder-kind relaties is dat ouderen in het algemeen meer steun, met name instrumentele, van hun kinderen ontvangen dan dat de kinderen van hun ouders ontvangen. De relatie is dus vaak niet in evenwicht. Volgens de ruiltheorie (Gouldner, 1960; Uehara, 1995) streven mensen naar evenwicht van hun

uitwisselingen. In een situatie dat ouderen en kinderen behoefte hebben aan verschillende soorten van steun, én zij verschillende capaciteiten hebben die het goed mogelijk maken de specifieke steun te geven die de ander nodig heeft, is 'ruil' van steun goed mogelijk: de niet meer werkende oudere heeft relatief veel tijd en past bijvoorbeeld op de kleinkinderen, en de kinderen hebben betere fysieke capaciteiten en assisteren hun ouders bij fysiek zware activiteiten. Zoals deze voorbeelden al aangeven, is de kans groot dat het evenwicht van ruil op latere leeftijd verstoord raakt doordat oude ouderen minder goed in staat zijn instrumentele steun te geven aan anderen vanwege afnemende fysieke capaciteiten. De situatie dat de oudere overbedeeld wordt met steun past binnen normatieve opvattingen dat kinderen hun ouders behoren te ondersteunen (Bengtson & Roberts, 1991), waarbij verondersteld wordt dat het geven en ontvangen van steun (reciprociteit) niet meer in balans hoeft te zijn. Antonucci & Jackson (1990) plaatsen de onevenwichtigheid van de uitwisselingen binnen de historie van de relatie: doordat de ouders in eerdere levensfasen veel steun gegeven hebben aan hun kinderen, kunnen zij er op rekenen dat zij op latere leeftijd weer steun terug krijgen van hun kinderen. Deze levensloop-reciprociteit heeft overigens ook een sterke normatieve component.

Dat kinderen hun (oude) ouders met instrumentele steun overbedelen, is dus goed verklaarbaar. De vraag is nu of een dergelijk uitwisselingspatroon exclusief is voor relaties van ouderen met hun kinderen of ook voorkomt binnen de relaties van ouderen met andere netwerkleden van een jongere generatie. We zullen nagaan wat de reciprociteit van instrumentele steun is binnen verschillende typen relaties, zowel familie als niet-familie, nader onderscheiden naar het verschil in leeftijd tussen de oudere en het netwerklid. Het overbedelen van de oudere met steun, als afwijking van de norm van reciprociteit, is niet zozeer gebonden aan het type van de relatie, maar is eerder gebonden aan de specifieke omstandigheden van degene die overbedeeld wordt (Gouldner, 1960). Bengtson & Roberts (1991) wijzen er op dat naast de normatieve context van de relatie ook de structurele context van belang is: de mogelijkheden steun te verlenen. Alle (relatief) jonge netwerkleden, en niet alleen kinderen, zijn dan vanwege hun betere fysieke capaciteiten in staat steun te geven aan ouderen.

Opzet van het onderzoek

Respondenten

In 1992 zijn 4494 ouderen mondeling ondervraagd. Het betrof een gestratificeerde steekproef van mannen en vrouwen geboren in de jaren 1903 tot en met 1937. De steekproef is getrokken uit de bevolkingsregisters van elf gemeenten, namelijk Amsterdam en twee plattelandsgemeenten in het westen, een stad en twee plattelandsgemeenten in het zuiden, en een stad en vier plattelandsgemeenten in het oosten. De response was 61.7%. De gemiddelde leeftijd van de ondervraagden is 72.8 jaar. In dit paper beperken we ons tot de 3802 zelfstandig wonende ouderen waarvan gegevens over de steunuitwisselingen binnen één of meer van hun relaties beschikbaar zijn. De gebruikte dataverzameling vormt de kern van het NESTOR-programma "Leefvormen en sociale relaties van ouderen" (Knipscheer et al., 1995).

Vragenlijst

Een netwerk van personen met wie men een belangrijke en frequente relatie onderhoudt is afgebakend met behulp van de domein-contact procedure (van Tilburg, 1995). Zeven domeinen van relaties zijn onderscheiden, namelijk huisgenoten, kinderen en schoonkinderen, overige familie, burens, contacten binnen het werk, vrijwilligerswerk of opleiding, contacten binnen organisaties en overige contacten, waaronder vrienden en bekenden. Binnen elk van deze domeinen is gevraagd personen van 18 jaar en ouder te

noemen waarmee de oudere een belangrijk en regelmatig contact heeft. Over maximaal twaalf van de genoemde relaties zijn vragen naar de gegeven en ontvangen instrumentele en emotionele ondersteuning en naar de leeftijd van het netwerklid gesteld. Deze maximaal twaalf relaties zijn de relaties met de hoogste frequentie van contact. Indien er twaalf of minder personen binnen het netwerk waren, zijn de vragen over ondersteuning voor alle relaties gesteld. Voor elk van de maximaal twaalf relaties is een vraag gesteld over de ontvangen instrumentele steun ("Hoe vaak gebeurde het in het afgelopen jaar dat X u hielp met dagelijkse taken in en rond het huishouden, bijv. maaltijden klaarmaken, het huis schoonhouden, vervoer, een klusje, het invullen van formulieren?") en over de gegeven instrumentele steun ("Hoe vaak gebeurde het in het afgelopen jaar dat u X hielp met ..."). De antwoordmogelijkheden waren (1) nooit, (2) zelden, (3) soms en (4) vaak.

Voor het meten van de ADL-capaciteit zijn vier vragen gesteld naar het ervaren van problemen met het verrichten van activiteiten in het dagelijks leven. De vier items vormen een hiërarchisch homogene schaal ($H = .54$) welke betrouwbaar gemeten is ($\alpha = .87$). De schaal heeft een bereik van 4 (veel problemen) tot 20 (geen problemen); de gemiddelde score is 18.9 ($SD = 2.3$).

Procedure

De reciprociteit van de ondersteuning binnen de relatie berekenen we als de mate waarin de oudere overbedeeld wordt: het verschil tussen de gegeven en ontvangen ondersteuning, met een bereik van -3 tot en met 3. Een negatieve score betekent dat meer steun gegeven wordt dan ontvangen (overbedeling van het netwerklid), een score van nul betekent dat er evenwicht is, en een positieve score betekent dat meer steun ontvangen wordt dan gegeven (overbedeling van de oudere).

Voor een verklaring van verschillen in reciprociteit voeren we een multiniveau-regressieanalyse uit met behulp van het ML3-programma (Prosser, Rasbash & Goldstein, 1991). De verschillende relaties van een oudere worden genest onder het hogere niveau van de ouderen. Omdat we niet specifiek geïnteresseerd zijn in verschillen in de intensiteit van de uitwisseling van de steun tussen de relatietypen, wordt eerst het gemiddelde van de ontvangen en gegeven steun als controle variabele in de vergelijking gebracht. De leeftijd en de ADL-capaciteit van de ouderen worden vervolgens in de vergelijking opgenomen. Omdat we ook niet specifiek geïnteresseerd zijn in sekse-specifieke uitwisselingen wordt de combinatie van de sekse van de oudere en van het netwerklid als drie dummy-variabelen ingevoegd. Tenslotte brengen we het relatietype als dummy-variabelen in. We onderscheiden de partnerrelatie, relaties met kinderen, schoonzoons en -dochters, broers en zussen, zwagers en schoonzussen, ouders en schoonouders, kleinkinderen (al dan niet aangetrouwd), overige familie, vrienden, buren en overige niet-familie. Voor verschillende relatietypen is op voorhand duidelijk dat het verschillende generaties dan wel eenzelfde generatie betreft. Voor de overige typen onderscheiden we intergenerationele relaties, waarbij de oudere minstens 20 jaar ouder is dan het netwerklid, van de overige relaties.

Resultaten

in de netwerken van de ouderen waren gemiddeld 13.8 relaties opgenomen. Gegevens over de uitwisseling van steun zijn voor 35490 relaties beschikbaar (gemiddeld 9.3 relaties voor elke oudere, $SD = 3.3$). De binnen een relatie gemiddeld ontvangen instrumentele steun was 1.81 ($SD = 1.12$) en de gemiddeld gegeven steun was 1.68 ($SD = 1.07$). Gemiddeld over alle relaties worden de ouderen licht overbedeeld met instrumentele steun ($M = .13$, $SD = 1.20$).

Uit de resultaten van de regressieanalyse blijkt dat de overbedeling groter is naarmate de intensiteit van de steunuitwisselingen groter is ($B = .14$, $t = 15.6$, $p < .001$). Naarmate een oudere ouder is ($B = .02$, $t = 18.9$, $p < .001$) en een slechtere ADL-capaciteit heeft ($B = -.08$, $t = -15.3$, $p < .001$), is er een sterkere overbedeling van de oudere. Verschillen naar sekse worden aangetroffen: het sterkst overbedeeld worden oudere vrouwen door mannelijke netwerkleiden ($B = .17$, $t = 6.6$, $p < .001$), gevolgd door oudere vrouwen door vrouwelijke netwerkleiden ($B = .07$, $t = 2.6$, $p < .01$), oudere mannen door mannelijke netwerkleiden (de referentiecategorie waarmee wordt vergeleken), terwijl oudere mannen door vrouwelijke netwerkleiden onderbedeeld worden ($B = -.07$, $t = 4.8$, $p < .001$). De parameterschattingen voor de onderscheiden relatietypen zijn in tabel 1 opgenomen. Wanneer de typen relaties gerangschikt worden naar afnemende mate waarin de ouderen overbedeeld worden met instrumentele steun, staan jonge burens bovenaan, gevolgd door jonge vrienden, en vervolgens ex aequo kinderen, schoonzons en -dochters en jonge overige familie- en niet-familieleden. Pas na de relaties met netwerkleiden die één generatie jonger zijn volgen generatiegenoten, vooropgegaan door vrienden, en kleinkinderen. De rij wordt afgesloten met ouders en schoonouders, die door de ouderen sterk overbedeeld worden met instrumentele steun.

Tabel 1. Ongestandaardiseerde regressiecoëfficiënten van de regressie van de mate van overbedeling op relatietype^(a)

	N	B	t	
zoon of dochter	8102	.22	8.1	***
schoonzoon of -dochter	4308	.24	8.0	***
broer of zus	2517	.02	.7	
zwager of schoonzus	2420	.10	2.9	**
ouder of schoonouder	410	-1.11	-19.7	***
kleinzoon of -dochter	863	.05	1.0	
overig familie, generatie jonger	808	.20	4.3	***
overig familie	819	.06	1.2	
vriend, generatie jonger	320	.28	4.4	***
vriend, overig	2489	.14	3.9	***
buur, generatie jonger	1314	.36	9.1	***
buur, overig	4027	.05	1.5	
overig niet-familie, generatie jonger	1055	.22	5.0	***
overig niet-familie, overig	3690	.09	2.6	**

* $p < .05$; ** $p < .01$; *** $p < .001$

(a) Dummy-variabelen, met de 2348 partnerrelaties als referentiecategorie

Discussie

De vraag van dit paper was of de kinderen in het ondersteunend netwerk van ouderen een specifieke positie innemen wat betreft de mate waarin zij ouderen overbedelen met instrumentele steun. We vergeleken deze relaties met andere relaties, zowel intergenerationale relaties als relaties met generatiegenoten. De resultaten laten duidelijk zien dat kinderen geen specifieke positie innemen: dominerend is het onderscheid naar het leeftijdsverschil tussen de oudere en het netwerklid; de netwerkleiden van een jongere generatie overbedelen de ouderen met steun. Bij deze conclusie moeten twee kanttekeningen gemaakt worden. De eerste, methodische kanttekening is dat de ouderen bij het identificeren van netwerkleiden voor verschillende typen relaties een verschillend selectiecriteria gehanteerd kunnen hebben. Hoewel de aan ouderen gestelde identificatievraag voor alle domeinen dezelfde criteria bevatte, is het mogelijk dat voor kinderen lagere criteria hanteerden dan voor bijvoorbeeld kennissen. De tweede hierbij aansluitende kanttekening is dat de aantallen

netwerkleiden van een jongere generatie, anders dan kinderen, schoonzoons en -dochters en kleinkinderen, klein zijn: het gaat gemiddeld per oudere om .7 relatie tegen 3.5 kinderen en schoonzoons en -dochters. Desalniettemin vormen deze jonge netwerkleiden, overige familie, vrienden, buren en overige niet-familie, een bijzondere categorie waar het gaat om het geven van steun aan ouderen, welke niet over het hoofd gezien mag worden.

Literatuur

Antonucci, T.C., & Jackson, J.S. (1990). The role of reciprocity in social support. In B.R. Sarason, I.G. Sarason & G.R. Pierce (Eds.), *Social support: An interactional view* (pp. 173-198). New York: Wiley.

Bengtson, V.L., & Kuypers, J. (1985). The family support cycle: psychosocial issues in the aging family. In L. Munnichs, P. Mussen, E. Olbrich & P.G. Coleman (Eds.), *Life-span and change in a gerontological perspective* (pp. 257-273). Orlando: Academic Press.

Cantor, M. (1980). The informal support system in the lives of the elderly. In E. Borgatta & N. McCluskey (Eds.), *Aging and society* (pp. 111-146). Beverly Hills: Sage.

Dykstra, P.A., & Knipscheer, C.P.M. (1995). The availability and intergenerational structure of family relationships. In C.P.M. Knipscheer, J. de Jong Gierveld, T.G. van Tilburg & P.A. Dykstra (Eds.), *Living Arrangements and social networks of older adults* (pp. 37-58). Amsterdam: VU University Press.

Gouldner, A.W. (1960). The norm of reciprocity: A preliminary statement. *American Sociological Review*, 25, 161-179.

Hanson, S.M., & Sauer, W.J. (1985). Children and their elderly parents. In Sauer, W.J., & Coward, R.T. (Eds.), *Social support networks and the care of the elderly* (pp. 41-65). New York: Springer.

Prosser, R., Rasbash, J., & Goldstein, H. (1991). *ML3: Software for three-level analysis*. London: Institute of Education, University of London.

van Tilburg, T.G. (1995). Delineation of the social network and differences in network size. In C.P.M. Knipscheer, J. de Jong Gierveld, T.G. van Tilburg & P.A. Dykstra (Eds.), *Living arrangements and social networks of older adults* (pp. 83-96). Amsterdam: VU University Press.

Uehara, E.S. (1995). Reciprocity considered: Gouldner's 'moral norm of reciprocity' and social support. *Journal of Social and Personal Relationships* 12: 483-502.

NATIONAAL GERONTOLOGIE CONGRES

OUDER WORDEN '98

12 en 13 maart 1998

World Trade Center Rotterdam

P.W. Huijbers, M.M. van Santvoort (eindredactie)

**Nederlands Instituut voor Gerontologie (NIG)
Utrecht**

Productie en uitgave: Nederlands Instituut voor Gerontologie (NIG)
Postbus 222
3500 AE Utrecht
Opmaak: mw. J. Vos en P. Smeets, NIG Utrecht
Ontwerp omslag: NIZW Uitgeverij
Druk: hto Peneder, Amsterdam

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. De hier afgedrukte teksten zijn geproduceerd onder volledige verantwoordelijkheid van de auteurs.

ISBN: 90-70911-39-5

© Nederlands Instituut voor Gerontologie (NIG), Utrecht 1998

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Bestelinformatie:
Nederlands Instituut voor Gerontologie
Postbus 222
3500 AE Utrecht
E-mail: nig@nig.nl
Prijs: f 65,-- (excl. verzendkosten)